

ЎСМИР ШАХСИДА ДЕЛИКВЕНТ АҲЛОҚ – ДЕВИАНТ ХУЎҚ-АТВОРНИНГ ШАКЛИ СИФАТИДА

Элов Зиёдулло Сатторович

*Бухоро давлат университети, Психология ва социология кафедраси доценти,
Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация: Мақолада ўсмир шахсида деликвент ахлоқ тушунчасининг юзага келиши сабаблари ҳақида тўхталиб ўтилган бўлиб, девиант хуўқ-атвор ўсмир шахсида юзага келтириши мумкин бўлган ҳолатларнинг психологик сабаблари ва унинг шаклари ёритиб берилган. Шунингдек, ушбу ҳолат бўйича Черазо Ломброзо фикрлари ва унинг тадқиқотларида аниқланган ҳолатлар ҳақида мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўзлар: девиант, деликтвент, ахлоқ, қонун, айбдор, характер, жиноятчи, ахлоқ, идентификация, криминал, жиноятчи, атавизм, ҳиссиёт.

ДЕЛИНКВЕНТНЫЕ ПРАВЫ В ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА – КАК ФОРМА ПРАВСТВЕННО – ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ.

Элов Зиёдулло Сатторович

Бухарский государственный университет, доцент кафедры психологии и социологии, доктор философских наук в области психологии (PhD)

Аннотация: В статье рассматриваются причины делинквентной нравственности у подростка, объясняются психологические причины и формы девиантного поведения подростка. Также были даны комментарии к этой ситуации по поводу мнения Черазо Ломброзо и случаев, выявленных в его исследовании.

Ключевые слова: девиант, делинквент, мораль, закон, виновный, характер, преступник, мораль, личность, преступник, преступник, атавизм, эмоция.

DELINQUENT MORALITY AS A FORM OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENT PERSONALITY

Elov Ziyodullo Sattorovich

Bukhara State University, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology, Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)

Abstract: The article discusses the reasons for the emergence of delinquent morals in a teenager, and explains the psychological causes and forms of deviant behavior in a teenager. Also, comments on this situation were made about the opinions of Cherazo Lombroso and the cases identified in his research.

Keywords: deviant, delinquent, morality, law, guilty, character, criminal, morality, identity, criminal, criminal, atavism, emotion.

Кириш: Деликвент (қонунга зид, антиижтимоий) ахлоқ муаммоси кўплаб ижтимоий фанларнинг тадқиқоти учун асосий ҳисобланади. Қонунга зид ахлоққа нисбатан турли ёндашувлардан фойдаланилади. Психологик адабиётларда уни кўпинча деликвент ахлоқ сифатида кўрсатадилар. Delin-quent сўзи лот, «ножўя хатти-ҳаракат, айбдорлик» маъноларини англатади. Бу атама остида биз шахснинг қонунга зид ахлоқи – ушбу жамиятда ва ушбу вақтда ўрнатилган қонунлардан оғишган, бошқа одамлар ёки ижтимоий тартибга, тинчликка хавф солувчи ва ўзининг охириги кўринишларида жинойий жазоланадиган аниқ шахснинг ҳаракатини тушунамиз.

Адабиётлар таҳлили ва мулоҳазалар: Биологик омилларнинг шахснинг оғувчи ахлоқи шаклланишига ва келгусида жиноят содир этишга мойиллигига жиддий таъсирини биринчи бўлиб таниқли италиялик олим ва криминалист Чезаре Ломброзо таъкидлаб ўтган. Унинг фикрича, биологик белгилар ташқи қиёфа ва ахлоқда қай даражада ўз ифодасини топишига қараб, жиноятчи шахси тўғрисида хулоса қилиш мумкин. Тадқиқотнинг асосий усуллари сифатида Ломброзо антропометрик характеристикаларни ҳам кузатиш усулини қўллаган ва улар ёрдамида киши қиёфасини баҳолаш аломатлари тизимини ажратган. Бу аломатлар туғма жиноятчини тўғри кишидан фарқлаш имконини берди. Бунинг устига, Ломброзо кишининг ташқи белгиларига кўра ҳатто жиноятчиларнинг алоҳида тоифаларини дифференциаллаштириш (табақалаштириш) мумкин деб ҳисоблаган.

Ломброзо жиноятчилар оилаларининг генеалогик жадваллари ва кадастрларини тузиш билан шуғулланиб, жинойий ахлоқнинг ирсий омиллар шаклланишида улкан рол ўйнашини таъкидлади. Мазкур ҳолатни у атавизм кўринишига – авлодларни бир неча авлод орқага улар аждодларининг жинойий ўтмиш(лар)ига қайтарувчи

рухий ривожланиш регрессига киритди. Атавизм ёки авлод наслининг бузилиши аломатлари олим томонидан деликвентнинг сусайиб қолган сезувчанликда, «хиссиёт тўмтоқлиги»да ва унинг атрофдаги инсонларнинг дарди ва қувончидай хиссий таъсирланишга лаёқатсизлигида намоён бўлувчи ўзига хос ахлоқий телбалик («moral insanity») сифатида кўриб чиқилади. Шундан сўнг, Ломбронинг фикрига кўра, бу субъект идентификациясининг ўзи яшаётган жамият аъзолари билан алоқасининг узишга олиб келади. Ҳозирги вақтда Ломброзо томонидан белгилаб берилган жиноятчи шахсининг пушаймон-ликни инкор этишга сабаб бўлувчи ахлоқий хиссиёти ва умуминсоний кадриятларни тан олиш лаёқатининг ривожланмаганлиги хусусиятлари жиноят оламида етарли даражада кенг тарқалган.

Ломброзо томонидан таъкидланган насл бузилишининг бошқа белгиси деликвент хулқнинг «Каиннинг муҳри» сифатида изоҳланган татуировкалар (баданга тасвирлар чизиш) чизишга бўлган кучли истакдир. Ҳозирги вақтда татуировкалар жиноят оламининг ўзига хос тимсоли бўлиб қолган. Улар ҳуқуқбузарлар ўртасидаги ўзаро мулоқотлар белгиларидир. Баданнинг турли қисмларидаги татуировкалар ўз мазмунига ва чизилган жойига қараб жиноятчи руҳи, ихтисоси бўйича аниқ бир жиноят иши бўйича яқин бўлади (қабр хочи - қотил “тури”; татуировка қилинган доллар – босқинчилик содир қилган; қизларнинг қўлидаги учта нуқта – ўғри ва ҳоказолар), уларни ташувчиларнинг таъблари ҳақида кўп нарса айтиб бериши (аёллар, қадаҳлар, шприц ва бошқа тасвирлар), айрим биографик маълумотларни билдириши («тарбияланган» муассаса, туғилган йили ва бошқалар), маълум бир жиноий тўдага аъзолигидан далолат бериши мумкин (панжара, хоч, карталар, шприц ва бошқалар). Бундан ташқари, бошқа алоҳида белгилар орасида татуировка унинг қиммати, фикрлаш тарзини, мақсадини акс эттирувчи мустаҳкам шахсий хусусиятларидан дарак беради.

Ломброзо томонидан белгилаб берилган биологик табиатга эга бўлган навбатдаги диагностика аломат – бу ташқи қиёфада ҳам ахлоқ, ҳам соф «эркакча» белгиларнинг яққол устунлигидир. Эркак ва аёлнинг мардликка, совуқликка, таваккалчиликка, жисмоний куч ва чидамликка мойилликда ифодаланувчи хос фарқлари деликвентда зўрлик ва тажовузга, шафқатсизлик ва нафратга мойиллик, қуролга, ичкилик ичишга ва тамаки чекишга бўлган иштиёқ шаклида акс этади.

Шахснинг оғувчи ахлоқига таъсир кўрсатувчи бошқа жиддий биологик омиллар, Ломбронинг фикрича, кишининг руҳий парокандалиги ёки телбалиги ҳисобланади. Бундай ҳолда, тутканокли ва аффектив касаллар учун хос бўлган руҳий бузилишлар асоссиз тажовуз кўринишида, автоматик равишда, кўринмас ташқи сабабсиз, шунчаки у ёки бу жиноий қилмишни содир этишда, кескин руҳий кўзғалиш оқибатида намоён бўлиши мумкин.

Ломбронинг жиноятчи ва фоҳишанинг ўхшашлиги ва кейинги ахлоқий хусусиятлари ҳақидаги хулосаси шак-шубҳасиз криминал назарияга қўшилган ҳисса бўлди:

- фоҳишалар барвақт юзага келган ахлоқсизлик, рашк ва шафқатсиз қасоскорлик, умуман ҳеч қандай ахлоқий хиссиётларнинг йўқлиги ва ўзганинг мулкига ҳурматсизлик, хусусан альтруистик туйғулар ва бирон-бир дўстликнинг батамом мавжуд эмаслиги билан тавсифланади;

- уларда оналик ва қариндошлик ҳислари умуман бўлмади;

- фоҳишалар орасида кўпинча ўғрилик ва унда иштирокчилик, шантаж кенг тарқалган бўлиб, улар дамба-дам тана дахлсизлигига қарши жиноятлар содир қиладилар;

- фоҳишаларга спиртли ичимликларга бўлган иштиёқ ҳам хосдир;

- уларга очкўз ҳирс хосдир ва шу вақтнинг ўзида уларнинг жиноий иштиёқлари уларда жиноят сабаблари бўлиб хизмат қилмайди, чунки жинсий соҳада улар тез қониқиш оладилар;

- фоҳишаларда уятчанлик ҳисси бўлмади ва уларда кеккайиш кучли ифодаланган;

- фоҳишалар баъзан ҳайвонларга яхшилик қилиш ва уларга меҳрибонлик кўрсатишни намоён этадилар, бу эса уларнинг одатий худбинлиги ва атрофдагиларга бефарқлиги билан номутаносиб равишда ифодаланади;

- улар ақл борасида чекланганлиги ва болаларга хос яхши етилмаганлиги, татуировкаларга бўлган муҳаббат, эстетик фаросат ва сертакаллуфликлари билан ажралиб туришади;

- фоҳишалар, худди жиноятчилар каби, ўз махсус жаргонларига эга бўладилар;

- уларда ўйинларга, ширинликларга, очкўзликка иштиёқ кучли бўлади;

- улар ялқовликни ёктиришади, енгилтаклик, мулоҳазасизлик ва режасизлик

улар учун хосдир.

Хулоса: Шахнинг психологик хусусиятлари (шахсий хусусиятлари) деганда, таъсирчанликнинг оддий шакллари ва ахлоқнинг адаптив механизмларини белгиловчи индивидуал сифатларнинг нисбатан барқарор йиғиндисини, ўзи ҳақидаги тасаввурлар тизимини, шахслараро муносабатлари ва ижтимоий ўзаро муносабатларининг характерини тушунилади. Бошқача айтганда, бу шахнинг жамиятдаги актив фаолиятини таъминловчи нисбатан барқарор ва бетакрор тузилмани ифода этувчи ички компонентиدير.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Н.Тайлоқов. Вояга етмаганларга ўртасида суицид ҳолатларини олдини олиш. Методик қўлланма. Тошкент 2017
2. Х.Рухиева. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва суицид ҳолатлари профилактикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент 2021
3. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М., 1995 – С. 275
4. Капитанский А., Литвин В. Искусство криминальной татуи ровки / The Art of Criminal Tattoo. Логос. 1998. 35с.
5. З.С.Элов. Қадимги халқлар урф-одатлари ва ривожланган жамиятда ўз жонига қасд қилишнинг ижтимоий психологик сабаблари. Тарих ва бугун (қадимги халқлар урф – одатлари ва бугунги замон). Жамият ва инновациялар. Тошкент. (10) 2021
6. З.С.Элов. Суицид – ўз жонига қасд қилиш ижтимоий психологик муаммо сифатида. CONFERENCE ON SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. 2021
7. З.С.Элов. Замонавий жамиятда суицид (ўз жонига қасд қилиш) муаммолари. Eurasian journal of Law, Finance and Applied Sciences 1 (2(2021): EJLFAS), 26-28
8. Z.S.Elov. PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF SPEECH DISORDERS AND THE CAUSES THAT CAUSE THEM ON THE CHILD'S PSYCHE. Academicia Globe: Inderscience Research 1 (VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY-2022
9. З.С.Элов. ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ОРАСИДА СУИЦИДАЛ АХЛОҚ ТУШУНЧАСИ ВА ИЛМИЙ ТАҲЛИЛЛАР. Педагогик ва психологик тадқиқотлар. 2023 №1 170-178
10. З.С.Элов. ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА КУЗАТИЛАДИГАН ПСИХОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ЁШ БИЛАН БОҒЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ (Вояга етмаганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш маркази тарбияланувчилари мисолида) PEDAGOGIK MAHORAT 2022 №6 72-75
11. Z.S.Elov. O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXS XULQ-ATVORIDA KUZATILADIGAN REAKSIYALARNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. PSIXOLOGIYA ILMIIY JURNAL 1 (1, 2022), 27-29
12. Elov Z.S. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsidal axloq psixologiyasi. TA'LIM VA INNOVATION TADQIQOTLAR (Xalqaro ilmiy – metodik jurnal). 2023/3. 313-318 b